

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 4 (Nisan/April 2021), s. 188-198.
|| Geliş Tarihi-Received: 10.02.2021
|| Kabul Tarihi-Accepted: 22.04.2021
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.878235

Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* Romanında Doğu-Batı İkilemiyle Şekillenen Mekân Çatışması ve Toplumsal Kümelenme

Space Conflict And Social Clustering Shaped By East-West Two In Peyami Safa's Fatih Harbiye Novel

Bilginç EYAN*

Öz

Peyami Safa, *Fatih Harbiye* romanında da diğer romanlarında sıklıkla işlediği Doğu Batı sorununu madde ruh ikilemi ile ele almasının yanı sıra romanın isminden de anlaşılacağı üzere bir mekân çatışması eşliğinde eserinin vaka ve şahıs kadrosunu kurgulamıştır. Maddeci Batı ile maneviyatçı Doğu'yu mukayese ederken İstanbul'un Fatih ve Harbiye semtleri üzerinden bir ayırım ve kıyaslama yapan yazar, Harbiye ve çevresini Batı'nın etkisine girmiş topluma ait olarak sunarken Fatih'i ise daha yerli bir biçimde Batı'nın kötü etkilerinden kendini koruyabilmiş ancak birçok ilerlemenin de gerisinde kalmış bir hüviyete sahip toplumun mekânı olarak ele almıştır. Bu durum ise romanda bir mekân ayrışması ile birlikte her iki mekânın insanların da bir toplum içinde mekânla birlikte ayrışmasına sebep olmuş ve mekân üzerinden toplumsal kümelenme olgusunu açığa çıkarmıştır. Bu çalışmada *Fatih Harbiye* romanında bu söz konusu ayrışmanın mekânlar ve insanlar üzerine nasıl yansıdığı değerlendirilmiş ve kendi alanının sıkıntılarından kurtulmak için yüzünü "öteki"ne çevirmiş olan Neriman'ın aynı şehirdeki iyi ayrı dünya arasında bocalayışı ve bütün bunların hem sosyolojik hem de psikolojik sebepleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, mekân, toplum, Fatih Harbiye, kimlik.

Abstract

In the novel of *Fatih Harbiye*, Peyami Safa also tackles the East-West problem, which he frequently deals with in his other novels, with the dilemma of material and spirit, as well as, as can be understood from the name of the novel, he fictionalized the case and individual staff of his work, accompanied by a space conflict. While comparing the materialist West and the spiritualist East, the author made a distinction and comparison over the Fatih and Harbiye districts of Istanbul, while presenting the Harbiye and its surroundings as belonging to the society under the influence of the West, Fatih was able to protect himself from the bad effects of the West in a more local way, but is behind many advances. It has taken it as the place of the society that has an established identity. This situation, together with the separation of space in the novel, caused the people of both places to separate together with the space within a society and revealed the phenomenon of social clustering over space. In this study, in *Fatih Harbiye* novel, how this separation is reflected on places and people is evaluated and Neriman, who turned his face to the "other" in order to get rid of the troubles of his own field,

* Doktora Öğrencisi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, e-posta: Blgnc.eyn@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8127-661X>.

struggles between the well and different world in the same city and the sociological and psychological reasons of all these are emphasized.

Key Words: Peyami Safa, space, society, Fatih Harbiye, identity.

Giriş

Peyami Safa, Türk romanında Doğu-Batı sorununu madde ve ruh çatışması ve iki ayrı medeniyet arasında kalmış insanların bocalayışı üzerinden gösteren eserler sunmuştur. Köklerini gelenekten alan bir terkip oluşturabilme gayesi doğrultusunda hareket eden ve bu hususta romanlarının kurgusunu belirli bir sosyokültürel amaç ile hedef üzerine inşa eden Safa, genellikle her iki medeniyet dairesini de ayrı biçimlerde ele alır ve onların yaşayış tarzlarını bazen açıkça bazen de belirli alegoriler üzerinden okuyucusuna sunar. Bu doğrultuda Safa'nın sıklıkla başvurduğu unsurların en önemlilerinden birisinin de mekân olduğunu belirtmek mümkündür. Hem iç hem de dış mekân çerçevesinde belirli şekiller üzerinden hareket eden sanatçı, genel olarak roman kişilerini Doğu ve Batı medeniyetlerinin sembolü hâline getirdiği mekânlar içine yerleştirerek bir zıtlık oluşturmakla birlikte kullandığı kişilerin temel çatışmalarını bu mekânlar üzerine de yansıtmıştır. Geniş anlamda genellikle İstanbul'u mekân olarak tercih eden Safa bu şehrin içinde ki çeşitli mekânlara da bir ayrıştırmayla Doğu ve Batı medeniyetleri doğrultusunda birer kimlik atfeder. "Romanlarının hemen tamamı İstanbul'da geçen Peyami Safa *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* ve *Canan*'da Birinci Dünya Savaşı: *Sözde Kızlar*, *Bir Tereddütün Romanı*, *Maşher* ve *Biz İnsanlar*'da Mütareke dönemi ve sonrası: *Fatih Harbiye*'de Cumhuriyetin ilk yılları: *Matmazel Noroliya'nın koltuğu* ve *Yalnızız*'da İkinci Dünya Savaşı ve sonrası: yıllarının İstanbul'unda muhafazakâr ve alafranga hayatın çekişmelerini, mekân zıtlıklarına bağlayarak ve Doğu'lu kalma ile Batılılaşma arasında bir sentez arayarak anlatır" (Okay 2015: 252). Bu durum onun romanlarında sıklıkla işlenen Doğu Batı çatışması bağlamında kurgulanan Doğulu tip ile Batılı tip ve bu iki tip arasında kalmış kişinin içsel ve dışsal çatışmalarının yanında mekânsal bir çatışmanın oluşumuna da sebebiyet vermiştir. Bu durum özellikle *Fatih Harbiye* romanında belirgin biçimde görülmektedir. Romanda Doğu'yu temsil eden Fatih ile Batı'yı temsil eden Harbiye'nin hem çevreleri hem de içindekileriyle birlikte adeta birer roman kahramanı gibi birbiriyle çatıştıkları görülmektedir.

Sosyolojik açıdan düşünüldüğünde özellikle büyük şehir ve kentlerde mekânların birer kimlikle tanımlanması oldukça doğal bir durumdur. Nitekim bu büyük yaşam alanları, bünyelerinde oldukça fazla unsuru ve hatta kültürü bir arada barındırdığından dolayı her grubun yaşam alanını kendi kimliği doğrultusunda oluşturulması tabiidir. "Kentte mekânın şekillendirilmesi kültürümüzü simgeler, mevcut toplumsal düzeni simgeler, amaçlarımız, ihtiyaçlarımızı, korkularımızı simgeler. Yani eğer kentin mekânsal biçimini değerlendireceksek, şöyle ya da böyle, onun salt fiziksel boyutlarının yanında yaratıcı anlamını da anlamalıyızdır." (Harvey 2019: 34). Kent ve büyük şehir kimliklerinin bu özelliğinden romanlarında iyi bir biçimde yararlanan Peyami Safa, İstanbul üzerinden hareket ederken "Batılılaşmış" ve "kimliğini muhafaza etmiş" iki farklı mekân algısı oluşturma yoluna gitmiştir. Hem iç hem de dış mekânlarını buna göre kurgulamış ve mekânların sahip olduğu, içinde bulunan insanların kültürünü ve kimliğini temsil etme niteliklerini açık bir biçimde *Fatih Harbiye* romanında kullanmıştır. Adeta Batılı değerleri bir tarafa, savunduğu Doğulu değerleri de diğer tarafa toplayarak kişileriyle beraber mekânları da çatıştıran sanatçı anlatı mekânlarının belirli değerler üzerine oturtuluşunu da, tıpkı roman kişileri ve romanın bir diğer önemli çatışma unsuru musiki üzerinde gösterdiği gibi Doğu-Batı çatışması doğrultusunda kullanmıştır.

Romanda olaylar Fatih ve Harbiye semtlerinde geçer. Bu semtler gerçek mekânlar olmakla beraber metnin kurmaca dünyasında daha çok metaforik olarak kullanılır. Mekânın genel çerçevesini Fatih ve Harbiye semtleri oluşturmakla birlikte özelde Faiz Bey'in konağı, Beyazıt Meydanı, Şinası'nın evi (odası), Darülelhan, Maksim Salonu, Löbon Pastanesi, Beyoğlu, Şehzadebaşı, Neriman'ın dayısının Şişli'deki evi, Süleymaniye'deki köhnemiş konak ve Laleli'deki apartmandır. Bu mekânların bir kısmı algısal mekânlar olarak değerlendirilebilmelerinin yanında metne gerçeklik katmak ve sosyal ilişkiler için sahne kurmak göreviyle kullanılır (Yıldırım, 2017: 90) Bu durum bir yandan mekânsal çatışmaları doğururken diğer taraftan da Peyami Safa'nın sentez arayışının somutlaştıran bir hal almaktadır. Nitekim Safa, karşıt olduğu Batılı değerlere ait mekânları ele alırken dış mekân olarak Beyoğlu, Şişli iç mekân olarak da Maksim, Löbon gibi lüks ve daha cazip mekânlara başvurmuştur. Savunduğu Doğuya ait mekânları ise genellikle gettolaşma ile benzer düşünülebilecek semt ve mahalleler ile köhnemiş iç mekânlar olarak vermekten geri durmamakla birlikte arada kalmışlığın simgesi olan Neriman'ın böyle yerlerde yaşamak istememesini de haklı bulur. Bu durum ise Safa'nın köklerine bağlı olsa da Batının teknik ilerlemelerinin Doğuya üstün oluşu ve bu açıdan Batıdan faydalanılması gerektiği düşüncesini simgeleştirerek yine mekân çatışması bağlamında kendi tezini güçlendirdiği bir örüntü olarak karşımıza çıkar. Bütün bu durumlar ana hatlarıyla düşünüldüğünde romanın temelde musikin yanında mekânsal unsurlar üzerine kurulduğu ve mekânsal çatışmanın romanda temel bir işleve sahip olduğu açıktır. “*Fatih Harbiye*’de mekân yalın değildir, mekânın insani ve toplumsal işlevleri bulunmakta, mekânsal ilişkiler romana yön vermektedir. Toplum-mekân özdeşliğinin yoğun olarak işlendiği romanda mekân ben/biz ile öteki/başkası arasındaki sınır tanımlamadır” (Yıldırım 2017: 99). *Fatih Harbiye* romanında mekânlar, çatışmanın ana unsurunu oluşturan önemli etkenlerden olmakla birlikte toplumsal kümelenme ve aynı bölge içinde karşıt/öteki oluşumu gibi durumların ana sahnesi halinde kurgulanarak zıtlıkların ve değerlerin yansıtımı bağlamında da faydalanılan derin bir kaynak olarak kullanılmıştır.

Zihniyet Değişimi Bağlamında İçsel Çelişkinin Mekân Zıtlıklarıyla İfade Biçimi

Fatih Harbiye romanı, yazıldığı dönemin toplumuna ait çoğu dünya görüşünü estetik kaygıların uzağında somut bir çerçeve ile ele almış olmasının yanı sıra bu durumu mekân üzerinden de gösteren bir roman olarak karşımıza çıkmaktadır. “1931 yılında yayımladığı otobiyografik bir roman olan ve anı defterinden nakledilen *Fatih Harbiye*’de farklı kültürleri, dünya görüşlerini ve yaşama biçimlerini sembolize eden iki mekânı karşı karşıya getirir” (Gündüz 2015: 416). Bu bağlamda romanda ki mekân unsuru, romanın adından da anlaşılacağı gibi anlatının tezi olan Doğu Batı çatışması ve çözüm odaklı olarak bir sentez arayışı gibi düşüncelerin roman kişileri haricinde ifade edildiği simgesel değerlerin en mühimi olarak ön plana çıkmaktadır. Peyami Safa, bu hususta her iki medeniyetin mekânlarını da farklı ve birbirinin zıttı olacak şekilde kurgularken anlatının kahramanlarını ve yaşayış tarzlarını da çeşitli sembolik çağrışımlar üzerinden bu mekânlar içine yerleştirmiştir. “*Fatih Harbiye*’de kedi-köpek, ud-keman, sembollerle desteklenen karşıtlık içine, şüphe ve kararsızlık sembolü olarak Neriman girer” (Narlı 2019: 101). Bu kararsızlık ve arada kalmışlığın alegorik bir ifade biçimi olan Neriman, genel anlamda tıpkı arada kaldığı iki medeniyet gibi, romanda ki mekânların da arasında kalmış bir roman kişisi olarak görülür. Hatta daha ileri boyutta düşünüldüğünde Neriman'ın bu arada kalmışlığının içinde bulunduğu mekân ile bulunduğu çevrenin karşıt/öteki konumundaki mekân ile çarpışmasının Neriman'ın iç dünyasında kendi alanına nefret, ötekinin alanına hayranlık hisleri doğurduğu görülmektedir.

Gaston Bachelard, mutlu mekân ve düşmanlık mekânları ayrımı yaparken, ilki için rakip güçlere karşı savunulan bu mekânların çoğu kez farklı nedenlerden ve poetik ince ayrımların sunduğu farklardan dolayı övülen mekânlar olduğunu söyler ve bu mekânların pozitif sayılabilecek koruma değerlerine, hayal edilen değerlerin de eklenmesiyle bunların kısa sürede baskın değerler olup çıkacağını belirtir. İkincisinin ise nefret ve düşmanlık mekânları olduğunu belirterek bu düşmanlık mekânlarının yakıcı konulara gönderme yapılarak incelenebileceğini söyler (Bachelard, 2014: 28).

Fatih Harbiye romanında her iki medeniyete ait mekânlar arasında roman sonuna kadar sürekli gidip gelen ve arada kalmışlığın yarattığı bocalamanın sembolü olan Neriman, romanın sonunda yaşayacağı dönüşüme kadar mekân ayrımı noktasında kendi alanına ait olan mekânları düşmanlık mekânı olarak değerlendirirken kendi çevresinin ötekisi olan mekânları ise mutlu mekân olarak düşünen bir yapıya sahip roman kişisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim en büyük sorununu belirtirken dahi öncelikle Fatih'te yaşamak istemediğini belirten Neriman, roman içerisinde sürekli olarak kendi zihninde söz konusu mekânların mukayesesini yapar. Doğuya yani kendi çevresine ait olarak ele alınan mekânları hep olumsuz yönleriyle düşünürken, Batıya ait olarak değerlendirilen mekânları da heves, özen, gibi duygular eşliğinde olumlu açılardan düşünür. Romanda geçmekte olan

“Birbirine zıt bir takım hayaller gözünün önünden geçiyor ve kendiliklerinden bir sürü mukayese unsurları teşkil ediyorlardı. Fatih sokakları, Beyoğlu caddesi, başörtülü kadınlar sarıklı adamlar, otomobiller, şahnişleri çarpılmış, kaplamaları çatlamış tahta evler, karanlıklar, helvacı sesleri, apartmanlar, kuvvetli elektrik ışıkları, Maksim salonu. Şinasi'nin odası, yerde notlar, Şinasi'nin kabarık saçları, sinemada gördüğü Avrupa salonları, insanlar arasındaki ince münasebetlere ait birçok intibalar, büyük bir kilise kapısı, Beyoğlu'ndaki kapalı çarşılar, yüksek taş binalar arasında şerit kadar ince bir mavi hava görülen sokaklar, Fatih Camii'nin avlusu, ezan sesleri, yangın kokuları, beşik gıcirtısı...” (Safa 2019: 45)

şeklindeki ifadelerden yola çıkılacak olunursa somut bir mukayeseden bahsedilebileceği görülecektir. Birbirinin içine geçmiş şekilde Neriman'ın zihninden geçen söz konusu mekânlar ele alındığında Batıya ait mekânlar olan Beyoğlu, Maksim salonu gibi yerleri Neriman, zihninde otomobil, Avrupa salonları, kapalı çarşılar, ince münasebetler gibi cazip simgelerle güçlendirir. Doğuyu sembolize eden Fatih'i ise karanlıklar, balkonları çatlamış tahta evler, Şinasi'nin önceki sayfalarda dağınık olarak betimlenen odası, yangın kokuları ve beşik gıcirtısı gibi olumsuz çağrışımlarla düşünür. Neriman'ın romanın sonunda ki kendi alanına dönüşü sonrası mekân algısının değişmesine kadar kendini roman içinde sürekli olarak yineleyen bu tutumlar, arada kalmış roman kişinin ötekinin alanında mutluluk aradığı kendi alanına ise nefretle yaklaşarak kendi içinde kendi karışıklığını yaratan birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Neriman'ın, Macit ile buluştuğu yer olan Löbon'da vakit geçirmeyi çok sevmesi, Beyoğlu caddelerinde gezerken camekân ve vitrinlere hayranlıkla bakmasının yanı sıra Beyazıt Meydanı'nda çocukluk yıllarında ki anılara giderek midesini bulandıran hacıyağı kokuları anımsaması, yine bununla birlikte Darülelhan'da eskisi kadar vakit geçirmek istememesi de birer birer bu durumu doğrular nitelikteki diğer unsurlardır. Bu bağlamda romanın ana kurgularından biri olan mekânsal çatışmanın genişletilerek kişiler üzerinden Neriman'ın sembolize ettiği toplum üzerinde de değerlendirilişi hususunda söz konusu oluşumun kaotik bir durum yarattığı düşünülebilir.

Doğu Batı sorunsalının mekânsal açıdan izdüşümlerinin yansıtılması bağlamında ön plana çıkan bir diğer husus ise Peyami Safa'nın romandaki temsilcisi olarak düşünülen Ferit'in mekân konusunda Neriman'a hak vermesi bağlamında ortaya çıkar. Nitekim roman boyunca bir tek bu konuda Neriman'ı haklı bulan Ferit'in bu görüşleri Peyami

Safa'nın düşünceleri bağlamında düşünüldüğünde Doğu'nun Batıya ihtiyaç duyduğu yönleri açığa çıkaran bir durum olarak düşünülebilir. Eserlerinde Batıyı maddiyat, Doğuyu ise maneviyatın kaynağı olarak düşünen ve bu hususta her iki medeniyet dairesinin birbirinden beslenmesi gerektiğine inanan Peyami Safa'nın bu görüşü romanda yine bu mekân çatışması bağlamında da karşımıza çıkmaktadır. Romanda Şinasi'nin Neriman ile alakalı olarak görüşlerini almak istediği Ferit'le bir diyalogu sırasında Ferit'in medeni olmaktan Neriman'ın ne anladığını sorması üzerine Şinasi'nin vermiş olduğu cevap ile şekillenen:

- Bilmem... bu hayattan hoşlanmıyormuş. Galiba Fatih'te, Fatih'teki evde oturmak istemiyor.

- Oraya kadar haklı. Taş ev tahta evden, elektrik petrolden, otomobil arabadan, makine hayvandan ve lâvanta hacıyağından daha iyidir (Safa 2019: 94).

biçimindeki diyaloga bakıldığında Ferit'in Neriman'ın Doğuyu temsil eden Fatih'te yaşamak istemiyor oluşuna hak vermesi önemli bir ayrıntı olarak düşünülebilir. Nitekim romanlarında Doğuyu simgeleyen yerleri genelde olumsuz biçimde gecekondulaşmanın ve gettolaşmaya yakın durumların olduğu yerler olarak anlatan Safa, *Fatih Harbiye* romanında da aynı tutumu sergilemiş ve Doğunun Batı karşısında ki eksik yönlerinden birini yine mekân üzerinden vermiştir. Nitekim medeniyetle alakalı olarak diğer bütün konularda Neriman'a karşı çıkan ve hatta kadınları bu konuda yanlış düşüncelere sahip olduklarını belirterek eleştirecek kadar ileri giden Ferit, yalnızca bu konuda Neriman'ı haklı bulmaktadır. Bu bağlamda söz konusu bu durum yine her iki medeniyetin karşı karşıya getirilişi bağlamında düşünüldüğünde yine bir mekân çatışması biçimini ortaya koymaktadır. Daha yaşanılır ve cazip mekânlara sahip olan Batı medeniyetinin simgeleri karşısında Doğu medeniyetinin simgelerindeki mekânların köhnemiş, eskimiş ve dağınık olmaları Doğunun maddi yönden Batının gerisinde kalışını anlatırken yazarın sentez düşüncesini tekrardan açığa çıkarmaktadır. Bu nedenle genel bir değerlendirme yapıldığında romanda kişiler ile birlikte mekânların da birbirleri ile çatışma haline girdiği ve arada kalan insanın çelişkilerine sebebiyet verdiği açıktır. "Neriman yerli Şinasi'yle züppe Macit arasında bocalarken, aslında Fatih'in temsil ettiği Şark'a özgü yerli hayatla Harbiye'yle özdeşleştirilmiş Batılı hayat arasında bocalıyordur" (Gürbilek 2020: 177). Bu bağlamda Fatih ve Harbiye mekânlarının içinde barındırmış oldukları bütün unsurlarla beraber romanda sürekli mukayese edilişi, romana yön veren Doğu Batı çatışmasının izdüşümü olarak düşünülmekle beraber gerek ötekinin alanına yönelim gerek kendi alanına dönüş düzleminde zihniyet kargaşasına ait çelişkileri de yansıtan bir unsur olarak da düşünülebilir.

Tünel'den Galatasaray'a: Köprünün "Öteki" Tarafı ve Sosyal Tabakalaşma

Fatih Harbiye romanında öne çıkan hususlardan birisi de söz konusu mekânsal ayrışmanın kendisiyle birlikte meydana getirmiş olduğu toplumsal ayrışmalar ve kümelenmeler biçiminde açığa çıkan çerçevelerdir. Bu noktada romanın ismi tekrar düşünüldüğünde bu durum daha güçlü bir şekilde akla gelir. Fatih Harbiye Tramvayının birbirine bağladığı iki farklı alan roman gidişatına yön verir. "Fatih harbiye yalnızca bir tramvay tabelası değil, iki ayrı dünyayı da simgeliyor. Fatih, Doğu; Harbiye, Batı" (Naci 2017: 205). Yukarıda bu durumun iki ayrı medeniyet çatışması şeklinde hem kişilere hem de mekânlara yansıma biçiminden bahsedilmişti. Bu noktada ise bu mekân ayrışmasının toplumu kendi içinde bölerek birbirinin ötekisini oluşturma ve bu bağlamda kendi kimliğini yeniden kent içinde inşa ediş biçimi ve buna paralel olarak toplumsal bir ayrışmanın açığa çıkmasından bahsetmek de mümkündür. Öncelikle romandan bağımsız olarak sosyolojik açıdan düşünüldüğünde gelenekselle modernin çarpışması ile ilk olarak

bir kargaşanın açığa çıktığı söylenebilir. “Modernizmle geleneksel İslam’ın karşı karşıya gelişinin pek çok Müslümanın ruhunda ve zihninde yarattığı gerilim, şehirlere de doğrudan doğruya bir karışıklık ve kaos biçiminde yansımıştır” (Nasr 2014: 221). Oluşan bu kaos ise iki taraf arasında bocalayan toplumun geniş çerçevede ayrışması ile sonuçlanmakla beraber arada kalmışlığın da yarattığı sosyal bir problem haline gelmektedir. Bu kaotik durum romanda öncelikle Neriman’ın zihin dünyasında yarattığı gerilim ile açığa çıkarak, aynı şehir içinde farklı dünyaların semtlerine gidiş geliş biçiminde olgunlaşarak görülür. Bu zihni dünyanın ekseninde yapılan mukayeseler ile de yine bu kaotik durumun kentsel mekânlar üzerinden toplumu ayrıştırdığı net olarak gözlemlenebilmektedir.

David Harvey, nüfusun sosyal ve kültürel değerlerinde yaygın bir heterojenlik olması durumunda, bir kentsel sistemin problemsiz bir şekilde işleyemeyeceği ve gruplar arası çatışmaların kolayca çözülemeyeceğinden bahseder. Sonrasında ise bu zorlukların en aza indirilmesinin doğal yolunun hem farklı sosyal ve kültürel değerleri olan bireyler arasında ki toplumsal ilişkileri, hem de dışsallıklar üzerine tartışma olasılığını en aza indiren bir bölgesel örgütlenme örüntüsü oluşturmaya çalışmak olduğunu belirtir. Ardından Etnik grup, sınıf, sosyal statü, din ve diğer esaslara göre uygulanan bölge ve “mahalle” oluşumlarının kentsel sistemdeki çatışmaları en aza indirgemede önemli bir rol oynadığını da ekler (Harvey 2019: 79-80). Bu bağlamda kent içinde daha büyük boyutlara ulaşacak olan kargaşaları önlemek doğrultusunda ortaya çıkan Mekânsal ayrışmaların Harvey’in belirttiği sosyokültürel ölçütlere dayalı olarak vücut aldığı düşünüldüğünde, bu durumun kent içindeki mekânlar ile birlikte bu mekânların insanların da birbirlerinden kesin sınırlar ile ayrıştırdığı ve kendi içlerinde toplumsal bir kümelenme oluşturduğu gözlemlenebilir. *Fatih Harbiye* romanında geniş çerçevede İstanbul, özelde ise Fatih ve Harbiye üzerinden şekillenen bu durumun yansıması Batılı olmaya ve kültürel inşa sürecini oraya eklemlenmeye çalışan insanların Harbiye, Beyoğlu gibi semtlere, ontolojik bağlarını Doğu köklerinde bulan ve kimlik inşalarını bu medeniyete bağlı olarak geliştirmek isteyen tabakanın ise Fatih semtine ait gösterilmesi üzerinden sembolleştirilir. Sınırları keskin biçimlerle yapılan bu ayırım teknik açıdan daha ileri düzeyde olan Batıya ait mekânların gelişmişliği ve Doğuya ait olan mekânların da geri kalmış hatta köhnemişliği ile romanda ele alınır. Bu durum özellikle Neriman’ın zihin dünyasının yansıtımında açığa çıkar:

“Galatasaray’dan Tünel’e doğru yürüdüler. Neriman Beyoğlu’na çıktığı vakit, halis Türk mahallelerinde oturanların çoğu gibi, kendini büyük bir seyahat yapmış sanırdı. Gene Fatih uzakta, çok uzakta kaldı. Tramvayla bir saat bile sürmeyen bu mesafe, Neriman’a Efgan yolu kadar uzun görünürdü ve Kâbil’le New York arasındaki farkların çoğuna İstanbul’un iki semti arasında kolayca tesadüf edilir.” (Safa 2019: 30).

Yazarın abartılı olarak da düşünülebilecek bu kıyaslamasında İstanbul içinde varlık bulan ve birbirlerine bir tramvay koridoru ile bağlı olan iki mekânın Kabil ve New York arasındaki kadar farklar barındırdığı görüşü ve Fatih’ten Beyoğlu’na giden insanların kendini büyük bir seyahate çıkıyor hissedişleri, oluşan Mekân ayrışmasının boyutlarının yüksek derecesini okuyucuya gösterir. Kent içinde varlık bulan bu durum sosyolojik açıdan Harvey’in kentsel kuramında ifade edildiği gibi belirli kültürel unsurların bir araya, iç içe geçişini önleyerek kargaşayı aza indirgeme bağlamında düşünüldüğünde de romanda ki bu mekânsal ayırım, her iki mekân içinde yaşayan insanları da ayrıştıran bir düzlemde görülür. Her iki mekân da romanda birbiri için “köprüünün öteki tarafı” olarak kurgulanmıştır. Batıya ait yaşam değerlerinin Doğu değerleri karşısında yetersiz oluşu ve Doğunun üstünlüğünden bahsedilse de mekânsal açıdan genelde Peyami Safa romanlarında Batı yaşamını simgeleyen mekânlar konforlu

ama köhnemiş bir yaşamla şekillendirilmekle birlikte Doğu değerlerine ait olanların ise eskimiş ve düzensiz fakat mutlu ve ideal bir yaşam biçiminde kurgulandığı görülür. Bu durum yazarın madde ruh düzlemindeki görüşlerinin yansıtımının yanı sıra mevcut mekânsal ayrışmanın kent içinde katmanlaşan toplumu daha da birbirinden ayırır hale getirir ve aynı zamanda birbirine de yabancılaştırdığını gösterir.

Mekânsal ayrımın romanda bir başka görüngü alanı ise her iki medeniyetin sembolü mekânlarla birlikte bu mekânlara ait insanların yaşayış biçimin arada kalmış ve ibresini Batıya ait olan kısma çevirmiş kişinin gözünden okuyucuya gösterilmesidir. Bu bağlamda Neriman'ın mekânlar ile birlikte insanları da mekânsal çerçevede algılayış biçimi oldukça önemlidir. Nitekim Neriman'ın düşününden mekânlar okuyucuya aktarılırken içinde barınan insanlar da Neriman tarafından mekâna yaklaşım biçiminde düşünülmekte ve mekân ile benzer özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte Neriman'ı da en iyi yansıtan mekânın Fatih ile Harbiye arasında ki tramvay hattı olduğundan söz edilebilir. "Fatih ve Harbiye semtlerini birbirine bağlayan tramvay da romanın seyri açısından önemli bir role sahiptir. Romanda tramvay "ara-koridor mekân" olarak kullanılır. Mekânı kendi ruhsal yapısına göre anlamlandıran kahraman, yutucu ve besleyici mekânlar arasında sürekli hareket, gel-git halindedir" (Yıldırım 2017: 102). Neriman'da aslında tıpkı bu ara-koridor mekân gibi ara-koridor bir kişilik ve sürekli gel-git halinde bir yapıya sahip olarak düşünülebilir. Özellikle romanın başlarında gözlerini Batıya ve ona ait mekânlara çevirmiş olan Neriman'ın roman sonunda kendi alanına dönüşü bu gel-git biçimini daha da somutlaştırır. Neriman tıpkı Fatih-Harbiye arası gibi roman sonuna kadar kesin bir çerçeve ve sınırla bir yere bağlı değildir. Öte yandan toplumsal tabakalaşma bağlamında düşünüldüğünde bu kişinin her iki medeniyeti ayrı ayrı ele alışı oldukça dikkat çekicidir. Nitekim yüzünü Batıya dönerken Macit başta olmak o bölgeye ait olan insanları olumlu, zıttını ise olumsuz olarak zihin dünyasına yerleştiren Neriman romanın sonuna doğru yüzünü kendi alanı olan Doğuya çevirince Macit'i tiksiniç bulur. Bu durum ile özendiği hayatın ve insanların kusurlarının farkına varmış olsa da roman başlarında daha belirgin biçimde yapılan söz konusu mukayese yine her halükârda var olan toplumsal ayrışmayı gösterme açısından oldukça önemli bir hal alır.

"Oturdüğüm ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. Ve biraz temizce giyindin mi insanın arkasından fena fena bakıyorlar, kim bilir neler söylemiyorlar, insan yolda bile rahat yürüyemiyor. Sonra o dükkânların hali nedir? Adım başına aşçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek. Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bahçede geziniyormuş gibi hissediyor. Her camekân çiçek gibi. En âdi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor. Sonra halkı da bambaşka." (Safa 2019: 27-28)

şeklindeki ifadeler toplumsal ayrışmanın açık bir yansıması ve izdüşümüdür. Ayrışmış mekânlar üzerinden yapılan yorum neticesinde insanların da ayrıştığını ifade eden bu durum Doğuyu miskin bir kedi Batıyı da çalışkan bir köpeğe benzeten bir roman "tıp"i ağzından verilmiş olsa da sosyolojik olarak ayrışmış mekânların, içinde barındırdığı insanları da yaşam biçimi başta olmak üzere birçok açıdan ayrıştırdığı gerçeğini değiştirmez. Bu noktada yazarın tavrı, yine genelde kent özelde ise İstanbul üzerinden oluşan sosyal durumu belirtmek adına kendini net bir şekilde hissettirir. Doğu ve Batı arasında bir sentez gayesi güderek eserlerini buna göre oluşturan Peyami Safa'nın bu mekânları kurgularken Batıya ait olan mekânları Doğuya göre daha maddesel açıdan olumlu bir çerçeve ile sunması bu sentez düşüncesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Nitekim romanda mekânsal ayrımların yanı sıra diğer simgesel çağrışımlar üzerinden hareket edildiği de düşünüldüğünde (ud-keman, kedi-köpek, alaturka-alafranga, vb.)

gerek Neriman'ın babası Faiz Bey, gerek Peyami Safa'yı romanda temsil eden Ferit, Neriman'ı sürekli haksız bulmakla beraber yalnızca mekân konusunda ona hak verirken görülürler. Nitekim yazar tarafından Batının Doğuya karşı tek üstün tarafı olarak düşünülen ilim ve tekniğin en iyi şekilde mekân üzerinden gösterilebileceği açıktır. Bu durum ise Doğunun manevi kanadının üzerine oturtulması gereken Batı'nın ilim ve tekniği ile oluşacak sentez düşüncesinin yazar tarafından mekânsal ve sosyal ayrışmalardan yararlanılarak verildiğini gösterdiğinden dolayı bu noktada da mekânsal çatışma kurgusunun yine romanın önemli bir yapıtaşı olduğunu göstermektedir.

Kendi Mekânına Çekilme Bağlamında Bovarist Bir Kapılmayla Ötekinin Alanından Uzaklaşma

Mekânların algılanma biçimi noktasında içinde bulunan bireyin zihin dünyası mekânı duyuşsal açıdan şekillendirme bağlamında önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kendilik değerleriyle hareket ederken mekânı içselleştiren bireyin bazen de bunun zıttı olarak "öteki" duyumsamalarıyla mekânı da ötekileştirdiği görülebilir. Bu doğrultuda önemli çıkış noktası olarak kişinin zihinsel ve psikolojik durumlarının öne çıkan etmenler olduklarını belirtmek mümkündür. "Bir birey ya da bireyler topluluğunun zihinsel durumunu örneklem olarak belirleyerek bu kişilerin kendilerini çevreleyen mekâna karşı takındıkları tavrı ve bu mekânı nasıl algıladıklarını buluruz." (Harvey 219: 37).

Fatih Harbiye romanından hareketle bilinci biçimler dünyasına yansıtmak çerçevesinde zihni durum ile mekân algılamalarının başkışısı olarak yine Neriman ön plana çıkmaktadır. Neriman'ın zihinsel dünyasını inceleyebilmek adına yaşam biçimi ele alındığında ilk olarak onun Peyami Safa'nın romanlarında ki diğer kadın tiplerinden farklı bir yaşama sahip olduğu görülecektir. Kadın tiplerini kurgularken genelde geçim sıkıntısı çekmeyen parasal açıdan rahat bir aileye mensup olmakla birlikte piyano çalan, güzel evlerde yaşayarak modern ve alafranga hayatı içinde bulunduğu alanda tanınmış olan tipler üzerinden hareket eden Peyami Safa *Fatih Harbiye*'de bu durumun dışına çıkar. "Yalnız Fatih Harbiye'deki Neriman, İstanbul tarafında, eski bir evde para sıkıntısı içinde yaşayan alaturka bir ailenin kızıdır. Piyano değil ud çalar. Bununla birlikte onun da Şişli'de oturan akrabaları vardır ve onlar yoluyla modern hayatı tanınmış, etkisi altında kalmıştır." (Moran 2015: 225). Bu noktada Neriman'ın yüzünü Batıya çevirmiş olmasının öncelikle daha çok yaşadığı maddi sıkıntılardan kurtulabilme çerçevesinde geliştiği söylenebilir.

Roman içinde de sıklıkla bunu belirten Neriman, Fatih'te yaşamak istememe sebebini de bu duruma bağlamaktadır. Bu nedenle zihni dünyasında bu sıkıntılardan kurtulabilme gayesi taşıyan Neriman bu düşününü mekânlara da yansıtmaktan geri kalmayarak yine söz konusu mekânları bu bağlamda değerlendirir ve öteki olan mekânlara yönelir. Öte yandan romana oldukça önemli ölçüde yön veren durumlardan biri de Neriman'ın Bovarist tutumlara sahip bir roman kişisi olmasıdır. Bu Bovarist izler Neriman'ın roman içinde hem öteki alana yönelişine hem de kendi alanına dönüşünde oldukça etkili unsurlar olarak göze çarpar. Kendini etrafındaki kişilerden farklı gören Neriman'ın bulunduğu duruma karşı olan memnuniyetsizliği doğrultusunda şekillenen ve yaşam şartlarıyla bağdaşmayan düşlere kapılması ile başkası olma arzusu doğru yönelmesi onun yüzünü Batıya çevirmesine sebep olan Bovarist tutum olarak karşımıza çıkar. Kendi alanına dönüş bağlamında da dinlediği Rus kızın intiharı olayının etkili olması da diğer bir unsur olarak buna eklenebilir.

Başkalarının hikâyesini anlatan, başkası olma arzusu ile temellenen romanla vitrinler arasında kurulan ilişki Peyami Safa'nın romanlarında da görülmektedir. Fatih

Harbiye'de açıkça belirtilmiştir: "Bu camekânlar kim bilir kaç Türk kızını baştan çıkardı ve çıkaracak!" Aynı romanda "eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi" üstünden atar gibi bu hayattan ayrılmak istemekten de bahsedilir (Gürbilek 2020: 30-31). Bu bağlamda Neriman'ın özellikle Beyoğlu'nda gezerken sürekli olarak dükkânların vitrinlerini incelemesi ve kendi yaşam alanına aykırı olan Batılı alafranga hayata özenmesi neticesinde yaşadığı Bovarist kapılma, onun zihni dünyasına yön ve şekil veren bir olgu olarak görülür. Bu doğrultuda "öteki" olana doğru yönelim ile şekillenen mekân algısı Neriman'ın Batıyı sembolize eden mekânları olumlu açıdan değerlendirmesine sebebiyet vermektedir. Romanda ilginç olan bir diğer nokta ise Neriman'ın yaşadığı dönüşüm neticesinde ötekinin alanından uzaklaşarak kendi mekânına yönelme durumuna da yön veren olayın yine Bovarist bir etki sonucu şekillenmiş olmasıdır. Bu noktada kurmaca dünyasına ait kişiler ile kendi hayatı arasında benzerlik bulma durumundan hareketle, romanda gerçek olay olarak verilmiş olsa da Rus bir kızın dramatik hikâyesi ile kendi hayatı arasında benzerlik gören bir Neriman görülmektedir. Modern Batılı hayatı yakından tanıma fırsatı bulduğu Şişli'ye gelişlerinden birinde Neriman bu hikâye ile karşılaşır. "Dayısının kızlarından dinlediği, Rus kızının intiharı olayı, Neriman'ın hayatın değiştirir. Neriman dinlediği bu olayla kendi hayatı arasında büyük bir benzerlik bulur. Gittiği yolun yanlış olduğunu, mutlu olmak için sadece paranın ve yeniliğin yeterli olmadığını, iç huzurun da gerekli olduğunu anlar; balodan ve Macit'ten vazgeçer." (Narlı 2019: 100).

Neriman'ın yaşamış olduğu bu keskin dönüşüm neticesinde değişen zihin dünyası onun mekânları algılayış biçimine de etki edecek ve onu ötekinin alanından uzaklaştırarak ait olduğu asıl yere doğru itecektir. Bu doğrultuda *Fatih Harbiye* romanında geçmekte olan;

"Kendi kendine: "ah... ben bir alçak değilim! Hayır, ben ben bir alçak değilim!" Dedi. Gözleri yaşıyordu. Rus kızının uğradığı korkunç pişmanlıkta kaçacaktı. Asla... O da, Rus kızı gibi sahtelikten öğreniyor. Macit sahte bir insandır: bunu kendi ağzıyla itiraf etmemiş midir? Neriman niçin bunu o güne kadar hatırlamadı?" (Safa 2019: 108)

biçimindeki ifadeler aynı zamanda söz konusu keskin dönüşüm de ifadesidir. Kendi hayatı ile büyük ortak noktalar olduğunu düşündüğü bu hikâyeden Neriman'ın çıkardığı ders onun zihni ve fikri dünyasını tamamıyla değiştiren bir etkiye dönüşür. Bu noktadan itibaren özendiği Batılı ve rahat hayatın tamamen sahte ve içi boş bir dünya olduğuna inanan Neriman bir sağaltım unsuru olarak kendi alanına geri çekilir ve öteki olandan uzaklaşmaya başlar. Artık Neriman'a çok da itici gelmeyen ve nefret duyguları uyandırmayan bir "Fatih" var olmakla beraber içi sahte yaşantılar ve sahte insanlarla dolu "Harbiye", "Beyoğlu"nun varlığı söz konusudur. Romanın ilk bölümlerde Fatih insanları Neriman'da nefret uyandırmaktayken yaşanan bu dönüşüm neticesinde artık Harbiye ve Beyoğlu insanları başta Macit olmak üzere sahtelikleriyle Neriman'da nefret uyandırmaktadır. Bütün bu unsurlar ise totalde artık Neriman'ın zihinsel dünyasında da aradığı iç huzuru bulması ile sonuçlanır.

"Neriman da yatak odasına girdiği vakit çok yorulduğunu hissetmişti. Ilık ve ruhi boşluğa doğru hazla giden zihnini uyandırmamak için muayyen hiçbir şey hatırlamamaya çalıştı ve yatağa girdi." (Safa 2019:125) şeklindeki ifadelerden yola çıkıldığında oluşan bu geri dönüşüm zihni bir ferahlamaya yol açtığı görülür. Bu değişim neticesinde artık ruhu huzursuzluklar ve çelişkilerle kaplı olan Neriman yerine içi huzurla dolu olan ve ferahlamış bir Neriman vardır. Neriman'ın içinde ki bu huzur öte yandan başta Şinasi ve Faiz Bey olmak üzere onun yakın çevresine de etki etmiş ve onları da huzurlu hale getirmiş bir unsur olarak da görülür. Öteki alandan kökten kopuş neticesinde kendi alanına dönüş ile şekillenen bu ferahlama ve iç huzur temel düzlemde yazarın Doğu'nun

Batı karşısında üstün olduğu fikrin somut hale getirdiği unsurlardan da biri hâlini almaktadır. Nitekim arada bocalayan roman kişinin Batıya dönük mekânlara yöneldiği sırada zihninde oluşan boşluk ve ruhsal gerilim bir şekilde kendilik değerlerinin yansıtıcısı olan simgelere doğru dönüldüğünde yazarın deyimiyle “ılık ve ruhi boşluğa hazla giden” bir zihne dönüşmüştür. Bütün bunlardan hareketle kahramanın zihin dünyasında yaşanan durumlar ile şekillenen mekân algısının *Fatih Harbiye* romanında yine mekânsal ve toplumsal ayrışmaları somut bir çerçeve içerisinde okuyucuya sunan faktörler olduğunu belirtmek mümkündür.

Sonuç

Fatih Harbiye romanı Peyami Safa romanları içerisinde sıkça görülen Doğu-Batı çatışmasının mekânsal düzlemde yansıtıldığı eserlerden birisidir. Bunu yaparken roman kişilerinin zihinsel durumlarından faydalanarak bir mekân ayrıştırması yapan Safa, sosyolojik açıdan da sosyal ayrışma, sınıfsal çatışma gibi unsurlar başta olmak üzere bir takım çağrışımlar sunmaktadır. Aynı şehrin iki ayrı semti üzerinden bir mekân ve toplum bölünmesi göstererek bu mekânların algılanma biçimini roman kahramanlarının ve içinde bulundukları toplumun zihinsel dünyası ile gösterir. Bu durumda birbirinin ötekisi olan mekânların oluşmasının aynı zamanda kendi içinde kendi ötekisini yaratan bir toplumu da açığa çıkarması durumu romanı şekillendiren önemli bir etken olarak göze çarpar. Yazar Doğuyu sahip olduğu manevi değerler dolayısıyla madde bataklığına düştüğünü düşündüğü Batıdan üstün göstermek düşüncesi ile oluşturduğu romanında isminden de anlaşılacağı üzere temelde bir mekân çatışması olgusu yaratmıştır. Bunu yaparken Batıyı simgeleyen mekânlar daha cazip görünmektedir. Fakat arada kalmış olan Neriman'ın bu cazip mekânlara yöneldiğinde mutsuz olmasına rağmen roman sonunda kendi aidiyet alanı olan Doğuya yönelince mutlu bir zihin dünyasına kavuşması iki açıdan önem kazanır. İlk olarak Batının teknik açıdan Doğuya karşı üstün oluşu ve bu neticede mekânlar üzerinden sunulan yaşam şartlarının Batı karşısında düşük bir seviyede olduğu görüşü yazarın köklerine sadık kalarak Batının teknik ilerlemelerinden yararlanmak gerektiği düşüncesini göstermektedir. Nitekim romanda Peyami Safa'nın yansıtımı olan Ferit, Neriman'ı sürekli olarak eleştirirken yalnızca mekân konusunda haklı bulur ve bu durum yazarın gözünde Doğu'nun Batı karşısında eksik bir yönü olduğuna inandığına vurgu yapar. İkinci durumda da Neriman'ın bu cazip mekânlarda değil kendi alanı olan ve daha çok gettolaşmış bölge izlenimi veren alana dönerek mutlu oluşu yine manevi durumların maddi olgulara üstünlüğünü gösterir ve bu durum yine Doğu'nun Batı'ya (ruhun maddeye) üstünlüğünü belirten bir durum olarak görünür. Her ki durumun yanı sıra romanda yoğun olarak görülen ve oldukça geniş düzlemlerde ele alınan mekân çatışması her açıdan yazarın Doğu Batı ikilemi doğrultusunda varlık bulan düşüncelerine hizmet etmektedir.

Kaynakça

- Bachelard, Gaston (2014). *Mekânın Poetikası* (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Gürbilek, Nurdan (2020). *Kör Ayna Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz, Osman (2015). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839–2000* (Editör: Ramazan Korkmaz). Ankara: Grafiker Yayınları, 399–544.
- Harvey, David (2019). *Sosyal Adalet ve Şehir* (Çev. Mehmet Morali). İstanbul: Metis Yayınları.
- Moran, Berna (2015). *Türk Romanına Eleştire Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Naci, Fethi (2017). *Yüz Yılın Türk Romanı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Narlı, Mehmet (2019). *Roman Ne Anlatır*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nasr, Seyyid Hüseyin (2014). *Modern Dünyada Geleneksel İslâm* (Çev. Sara Büyükduru). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okay, Orhan (2015). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Safa, Peyami (2019). *Fatih Harbiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yıldırım, Gökşen (2017). Peyami Safa'nın Fatih Harbiye Romanında Mekân, *Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler*, (Editör: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin). Ankara: Akçağ Yayınları, 87-105.

